

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/ Issue 15 (Nisan/ April 2024), s. 711-726.
Geliş Tarihi-Received: 31.01.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 26.03.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1429236

Çağatay Türkçesinde /-GAy/ Gelecek Zaman Ekinin Sıfat-fiil Görevinde Kullanımı Üzerine

The Use of Future Tense Suffix /-GAy/ as a Participle in Chagatai Turkish

Sevim ERDEM YILDIZ*

Öz

Sıfat-fiiller, fiil kök ve gövdelerine getirilen sıfat-fiil ekleri ile fiil şekilleri olarak hareket hâlindeki nesnelere karşılık olarak birlikte zaman anlamını da koruyan, ismin özelliklerini taşıyan fiil şekilleridir. Bu nedenle sıfat-fiil ekleri, fiil çekimlerinde şekil ve zaman ekleri hâlinde geçerler. Türkçenin tarihî gelişim seyri içinde kimi kök ve eklerde çeşitli fonetik ve morfolojik değişimler olduğu gibi şekil, anlam ve işlev bağlamında sıfat-fiil eklerinin de çeşitli değişimlere uğradığı bilinmektedir. Bu, dilin akışındaki doğal bir durumdur. Bu çalışmada ise tarihî Türk lehçelerinde gelecek zaman eklerinden biri olarak kullanılan -GAy ekinin, Çağatay Türkçesinde sıfat-fiil görevindeki kullanımı değerlendirilmiştir. Çalışmamızda klasik öncesi dönem metinlerinden *Mevlânâ Sekkâki Dîvânı*, *Lutfî Dîvânı*, *Gedayî Dîvânı*; klasik dönem metinlerinden *Hüseyin Baykara Dîvânı*, *İlk Dîvân*, *Bedâyi 'u'l-Vasâf*, *Fevâ'idü'l-Kiber*, *Mahbûbü'l-Kulûb*, *Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesi*, *Mecalisü'n-Nefâ'is*, *Sedd-i İskenderî*, *Seb'a-i Seyyâre*, *Bâbü'n-nâme*, *Çağatayca Taberî Tarihi*, *Zafer-nâme-i Emir Temür*; klasik sonrası dönem metinlerinden *Şecere-yi Türk* ve *Şecere-yi Terâkime* taranmıştır. Metinlerin genelde manzum olması sebebiyle çeviride farklılıklar olabileceğinden özellikle -GAy'ın sıfat-fiil fonksiyondaki kullanımını net bir şekilde ortaya koyan örnekleri almayı tercih ettiğimizi belirtmemiz gerekir. İnceleme sırasında çalışmada fiilimsi ve sıfat-fiil kavramları üzerinde durulmuş, ardından Çağatay Türkçesindeki sıfat-fiiller sunulmuştur. Sonrasında ise Çağatay Türkçesi metinlerinde -GAy ekinin sıfat-fiil görevinde bulunduğu örnekler incelenmiştir. Böylelikle Çağatay Türkçesi döneminde -GAy ekinin bu işlevde de kullanılmış olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, fiilimsi, sıfat-fiil, sıfat-fiil ekleri, -GAy gelecek zaman eki.

Abstract

Both describing moving objects and denoting time, participles are forms of verbs that are formed by adding participle suffixes to verb roots. They also have characteristics of nouns. Therefore, participle suffixes act as suffixes that denote form and time. In the course of the historical development of Turkish, it is known that participle suffixes have undergone various changes in terms of form, meaning and function, as well as various phonetic and morphological changes in some roots and suffixes. A participle suffix used at a particular period in history may have fallen out of use or may have been replaced by another participle suffix

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: sevimerdem@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0728-4857.

in the succeeding periods. This is quite normal in the development of a language. In this study, the use of -GAy, one of the future tense suffixes in the historical Turkic languages, as a participle in the Chagatai Turkish is investigated. For this purpose, such pre-classical period texts as *Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı*, *Lutfî Dîvânı*, *Gedayî Dîvânı*; classical period texts *Hüseyin Baykara Dîvânı*, *İlk Dîvân*, *Bedâyi' u'l-Vasat*, *Fevâ'idü'l-Kiber*, *Mahbûbü'l-Kulûb*, *Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesi*, *Mecalisu'n-Nefa'is*, *Sedd-i İskenderî*, *Seb'a-i Seyyâre*, *Bâbürnâme*, *Çağatayca Taberî Tarihi*, *Zafer-nâme-i Emir Temür*; and post-classical period texts *Şecere-yi Türk* ve *Şecere-yi Terâkime* have been examined. Because of the fact that these texts are written in verse, variations in translation are expected. For this reason, it must be noted that the examples that illustrate especially the use of -GAy as a participle are preferred in the present study. First, the concepts of gerundials and participles are elaborated and then, the participles in the Chagatai Turkish are presented. Finally, the examples of -GAy acting as participles in the Chagatai Turkish texts are examined. In conclusion, it was found out that, among its other functions, -GAy functions as participles, in few cases as it may. Thus, it was revealed that -GAy suffix was also used in this function during the Chagatai Turkish period.

Keywords: Chagatai Turkish, gerundial, participle, participle suffixes, future tense suffix -GAy.

Giriş

Sıfat-fiiller, fiilimsinin bir alt türüdür. Fiile eklenen sıfat-fiil ekleri ile meydana gelen bu yapı, bir ismi nitelediği için kelimenin sıfat görevinde kullanılmasını sağlarken bir yandan da fiil özelliğini korur. Bu nedenle çok çeşitli anlam ve işlev özelliklerine sahip olduğu görülmektedir. Sıfat-fiil ekleri aynı zamanda eskiden beri şekil ve zaman eki olarak karşımıza çıksa da işlev bakımından net bir şekilde onlardan ayrılmaktadır. Burada ise ele almak istediğimiz konu tarihî Türk lehçelerinden biri olan Çağatay Türkçesinde -GAy gelecek zaman ekinin, sıfat-fiil işlevinde kullanımının Çağatay Türkçesiyle yazılmış bazı eserlerde tespit edilmesidir. Bu yapılırken ilgili metinlerin tenkitli neşirlerinde belirtilen nüsha farklılıklarına da dikkat edilmiştir. Böylece farklı nüshalarda -GAy biçimli şekillerin bulunması az da olsa -GAy ve -GAN'ın aynı görevde kullanıldığını göstermiştir. Bu nedenle çalışmamızda fiilimsiler ve sıfat-fiiller alt başlıklarında kısaca bu tanımlar ile ilgili bilgi verildikten sonra Çağatay Türkçesindeki sıfat-fiiller incelenmiş, sonrasında Çağatay Türkçesi eserlerinde -GAy'ın sıfat-fiil olarak kullanıldığı örnekler üzerinde durulmuştur. Çalışmamızda klasik öncesi dönem metinlerinden *Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı*, *Lutfî Dîvânı*, *Gedayî Dîvânı*; klasik dönem metinlerinden *Hüseyin Baykara Dîvânı*, *İlk Dîvân*¹, *Bedâyi' u'l-Vasat*, *Fevâ'idü'l-Kiber*, *Mahbûbü'l-Kulûb*, *Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesi*, *Mecalisu'n-Nefa'is*, *Sedd-i İskenderî*, *Seb'a-i Seyyâre*, *Bâbürnâme*, *Çağatayca Taberî Tarihi*, *Zafer-nâme-i Emir Temür*; klasik sonrası dönem metinlerinden *Şecere-yi Türk* ve *Şecere-yi Terâkime* taranmıştır. Metinlerin genelde manzum olması sebebiyle çeviride farklılıklar olabileceğinden özellikle -GAy'ın sıfat-fiil fonksiyondaki kullanımını net bir şekilde ortaya koyan örnekleri almayı tercih ettiğimizi belirtmemiz gerekir.

1. Fiilimsiler

Fiilimsiler, fiil kök ve gövdelerine fiilimsi eklerinin getirilmesiyle fiillerin isim, sıfat veya zarf görevinde kullanılabilmesine olanak sağlayan bir gramer kategorisidir. Konuyla ilgili yapılmış pek çok tanım mevcut olup hem konuyu dağıtmamak hem de çalışmayı belli bir oranda sınırlandırmak gerektiğinden yapılmış bu tanımlardan sadece bir kısmı alınmıştır. Buna göre;

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı kitabında çekimsiz fiillere işleyiş bakımından *yatık fiiller* diyoruz, diyerek fiilin isimleşmiş şekilleri sayılan *yatık fiillerin* fiil

¹ Özbekistan SSR Fenler Akademiyası tarafından 'İlk Dîvân' adı altında yayımlanan bu eser, Nevayî'nin meraklıları tarafından toplanıp tertiplenen ve Nevayî'nin yirmi beş yaşına kadar yazdığı şiirlerini ihtiva eden eserdir (Özdarendeli, 2001, s. III).

kişi ekleri almadığını (fakat ad olarak iyelik ekleri alanlar olduğunu) ve ancak tamamlanmamış bir yargıya yüklem olduğunu bildirir. Bu sebeple *bitmemiş fiil* adını da buradan aldığını ekleyerek dilde ad, sıfat ve zarf işleyişinde görülen *yatık fiilleri* öbür fiil üremelerinden ayıran vasfın da sözdizimindeki bu özel işleyişleri, yani tamam olmasa da bir yargıya yüklem olabilmeleri olduğunu açıklar (Banguoğlu, 2007, s. 419).

Zeynep Korkmaz, çekimsiz fiiller için fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için, yargı bildirmeyen, dolayısıyla da *bitmemiş fiil* (Lât. *verbum infinitum*; Alm. *infinite Verbsform*) niteliğinde olan fiiller olduklarını ve *çekimsiz fiil* diye adlandırılmalarının da nedeninin bu olduğunu söyler (Korkmaz, 2009, s. 863).

Dilbilim Sözlüğü'nde **eylemcil** (verbal) *biçimbilim* madde başında "Sözlüksel ulamların, özellik kalıbına göre [+Eylem, -Ad] özellikli üyeleri ve bunlara ait herhangi bir özelliğin nitelenmesi." olarak tanımlanmıştır (İmer vd., 2011, s. 127).

Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü'nde; *eylemsi (verbals)* Eylemlerin yüklem olarak kullanımları yanında, bir de *eylemsi* (eylem adı, ad-eylem ve zarf eylem) kullanımları vardır. Eylemsiler, eylemden türetilmiş adlardır; cümlelerin, yani kip ve zaman bildiren ad-eylemler, eylem adları ve onların çekimli biçimlerinden doğan zarf-eylemlerdir. ... Belirli var oluş niteliği (çatısı) olan bir eylemin adı, bu eylemin gerçekleştirilme biçimi (kip) veya zamanı, bir özneye bağlanmadığı sürece ise, eylemsilerdir; o eylemin adını, gerçekleştirilme biçimini (kipini) veya zamanının adıdır ve adlar gibi çekimlenirler (Karaağaç, 2013, s. 410b-411a).

Türk Dil Kurumunun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde; *fiilimsi* (isim, dil bilgisi) olumlu veya olumsuz fiillere belirli ekler getirilerek yapılan, geçici isim, sıfat, zarf olarak kullanılan ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiilin genel adı; *eylemsi* (<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 14.08.2023) şeklinde tanımlanmıştır.

Genellikle fiilimsiler *isim-fiil*, *sıfat-fiil* ve *zarf-fiil* olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Yukarıda verilen alıntılardan hareketle fiilimsiler hakkında söylenebilecek ortak görüşler şu şekildedir: Fiilimsiler olumlu veya olumsuz fiillere belirli ekler getirilmek suretiyle yapılan yapıların cümlede isim, sıfat veya zarf gibi ismin özelliklerini taşıyarak fiilin isimleşmiş şekli olmaktadır. Yargı bildirmediğinden de *bitmemiş fiil* sayıldıkları görülmektedir. Bizim burada değerlendireceğimiz konu Çağatay Türkçesindeki *-GAy* ekinin sıfat-fiil işlevi olduğu için isim-fiil ve zarf-fiil başlıkları üzerinde durmayarak doğrudan sıfat-fiiller alt başlığına geçeceğiz.

2. Sıfat-Fiiller

Türkiye Türkçesinde yaygın olarak sıfat-fiil terimi kullanılsa da bu terim için yapılmış farklı adlandırmalar mevcuttur. Araştırmacıların bu terim hakkındaki tanım ve adlandırmalarından kısaca bahsedilecek olursa:

Eraslan; Latince Sözlükte, kelimenin terim olarak Türkçede yaygın bir kullanılışı bulunan '*partisip*' kelimesinin Latince *participium* « pay alma, katılma, iştirâk etme, hissedar olma » kelimesinden geldiğini ve kısaca « *bir ismin fonksiyonlarına iştirâk eden fiil şekli* » diye tarif edildiğini belirtir. Bu tarifin yetersiz olmasına rağmen isim-fiilin her şeyden önce ismin fonksiyonlarına katılan bir fiil şekli olduğunu belirtmesi, dolayısıyla isim-fiillerin temel karakterini ortaya koyması bakımından önemli olduğunu vurgular (Eraslan, 1980, s. 1-3). İsim-fiillerin sıfat olarak vazife görmeleri onların çeşitli fonksiyonlarından biri olması sebebiyle, kullanılışları yani hal, iyelik ve çokluk eki almaları, edatlara bağlanmaları düşünüldüğünde kelime çeşidi bakımından isim oldukları anlaşıldığından *sıfat-fiil* terimini kullanmaktan kaçındığını çünkü Türkçede isim ve sıfat

ayrımının, Hind-Avrupa dillerinde olduğu gibi şekle dayanan bir ayrım değil kullanış ve fonksiyona dayanan bir ayrım olduğunu ekler. Bunlara sıfat-fiil denmesinin sebebinin isim-fiillerin nesnelere geçici hareket vasıfları ile karşılayan isimler olduklarından kelime çeşidi olarak sıfat sayılabilmemesinden olduğunu belirtir (Eraslan, 1980, s. 3).²

Hacıeminoğlu, sıfat-fiil için fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekil olduğunu (geçmiş günler, oturan adam, satılacak eşya), zaman anlatımı taşımaları yönünden ise isim-fiillerden ayrıldığını belirtir (Hacıeminoğlu, 1996, s. 163).

Tekin, eylem adlarının adların tüm özelliklerine sahip olduğunu ve bu nedenle onlar gibi çekimlendiğini ancak bir yandan da eylem biçimi olduklarından ya eylem (hareket) sürecini (eylem adları) ya da eylemi yapanı (eyleyici adları) ifade ettiklerini belirtir. Eylem adlarının çoğunun niteleyici (sıfat-eylem) olarak da kullanıldığını ve bazı eylem adlarının yüklem görevini de gördüğünü açıklar (Tekin, 2003, s. 165).

Ergin, partisiplerin nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleri olduğunu, hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesnelere karşıladıklarına göre nesne karşılayan kelimeler olarak partisiplerin mana bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girdiğini belirtir. Bunların asıl isimlerden farkını nesneyi hareketine göre adlandırması ve onu asıl varlığı ile, şu veya bu kalıcı vasfı ile değil hareketi ile ifade ettiğini belirtir. Bu kelimeler fiil şekilleridir. Fiil kök ve gövdeleri bu şekillere girerek nesnelere hareketleri ile ifade ettiği için partisiplere fiillerin isim şekilleri, kısaca *isim fiil* denilebilir, der (Ergin, 2004, s. 333).

Banguoğlu, sıfat-fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekil (*geçmiş günler, oturan adam, satılacak eşya*) olduğunu ve zaman anlatımı taşımaları yönünden adfiillerden ayrıldığını söyler ancak bunların yatık fiil olarak ve adfiiller gibi olumsuz ve edilen görünümlere girdiğini belirtir (Banguoğlu, 2007, s. 422).

Türkiye Türkçesindeki -Dİk/-DUk ve -mİş/-mUş ekleri geçmiş zaman; -An, -r, -Ar, -Ir/-Ur ve -mAz ekleri ile geniş zaman bildiren; -AcAk ve -Asİ ekleri gelecek zaman bildiren sıfat-fiil ekleridir. Korkmaz, *bulandır-ıcı, it-ici, topla-y-ıcı, şaşırt-ıcı, yay-ıcı* örneklerinde görülen -Icl/-UcU ekinin de bir oluş ve kılışı âdet hâlinde bildiren geçici adlar oluşturduğundan geniş zaman bildiren sıfat-fiil ekleri grubuna girdiğini belirtir (Korkmaz, 2009, s. 939).

*Dilbilim Sözlüğü'*nde **ortaç** (participle) *biçimbilim, sözdizim* maddebaşında "Köküne veya gövdesine eklenen bir ekle bir adı niteleyen sığa dönüşürülmüş eylem; örn. *koş-an çocuk, yan-mış yemek, gel-ecek ay, açıl-ır kapan-ır masa* gibi yapılarda *koş-an, yan-mış, gel-ecek, açıl-ır kapan-ır* biçimleri eylemlerin ortaç biçimleridir." şeklinde tanımlanmıştır (İmer vd., 2011, s. 198).

² Eraslan, Eski Türkçede gelecek zaman isim-fiillerini, -daç/-deçi, -taç/-teçi; -ğü/-gü, -ku/-kü ve Batı Türkçesinde gelecek zaman isim-fiillerini, -acaç/-ecek; -ası/-esi ekleriyle teşkil edilen isim-fiiller olduğunu belirtir. Burada ayrıca konumuz bakımından önemli olan -ğay/-gey şekil ve zaman ekinin de istisna olarak gelecek zaman isim-fiil eki gibi kullanımına rastlamakta olduklarını belirtir. Çalışmanın devamında bu tasnife dahil edilmeyen diğer ekleri sıralayarak bunların zaman ifadelerinin açık olmadığını, -ğlı/-gli ile -ğma/-gme ekleriyle teşkil edilen isim-fiilleri 'geniş zaman isim-fiilleri' grubuna, -malu/-meli (Türkiye Türkçesinde: -malı/-meli); -sığ/-sig, -suğ/-süg (veya -k/-k ile) ekleriyle teşkil edilen isim fiilleri de gereklilik manasını taşımaları dikkate alınarak 'gelecek zaman isim-fiilleri' grubuna dahil edilebileceğini söyler. Son zamanlarda Türkiye Türkçesinde ortaya çıkan ve görülen geçmiş zaman şekil ve zaman ekinin kalıplaşması olan -dı/-di, -du/-dü; -tı/-ti, -tu/-tü ekiyle teşkil edilen isim-fiilleri de 'geçmiş zaman isim-fiilleri' grubuna dahil etmenin mümkün olduğunu belirtir. (Eraslan, 1980, s. 9-10) Ancak bazı Türkologların kabul ettiği bir kısım isimden fiil yapma eklerini (meselâ C. Brockelmann'ın -k/-k; -ğın/-gin (> -ın/in); -ğur/-gür ekleri ile teşkil edilen kelimeleri isim-fiil kabul etmesi gibi), isim-fiil eklerinin mahiyet ve fonksiyonları ile bağdaştıramadığından isim-fiil ekleri olarak kabul etmediğini de eklemiştir (Eraslan, 1980, s. 30).

Eckmann, *isim-fiilin* (verbal noun) fiillerin kip ve şahıs göstermeyen isim şekli olduğunu, isimler gibi çokluk, iyelik ve çekim ekleri ile çekim edatları aldığını, cümlede özne (subject), nesne (object), vasıflayıcı (attribute) tümleç (adverbial modifier) ve yüklem ismi (predicate noun) işini gördüğü belirtir. Ayrıca yine fiile olan ilgisini de kaybetmediğini bu nedenle olumlu ve olumsuz şekli olabildiğini ekler. Bu yapının baş fiilin zamanına nispetle zaman bildirdiğini, özne, nesne ve tümleç aldığını da ifade eder (Eckmann, 1962, s. 51).

3. Çağatay Türkçesindeki Sıfat-Fiiller

Bodrogligeti isim-fiilleri *verbal nouns* başlığında vermiştir. Burada *-maq/-mä, -maq/-mäk, -maqlıq/-mäklik, -maqda/-mäkde, -r, -mas/-mä, -miş/-miş, -ş, -ğu/-gü, -ğuçı/-güçi, -ğudek/-ğüdek, -ğuluq/-gülük, -ğüsüz/-güsüz* (Bodrogligeti, 2001, s. 249-262) eklerini ve işlevlerini sıralamıştır.

Eckmann, *Chagatay Manual*'de şu isim-fiilleri sıralar:

-ğan/-gän, sert konsonantlardan sonra ekseriyetle *-qan/-kän*.

-ğu/-gü, sert konsonantlardan sonra çoğunlukla *-qu/-kü*. *däk* "gibi" edatıyla genişletilerek meydana gelen *-ğudek/-güdek* ekli şekli çok yaygındır. *däk* yerine bazen aynı mânaya gelen başka bir edat da kullanılabilir. Bu isim-fiil *-çi/-çi* (eyleyici ismi), *-luq/-lük* (gereklik ismi, gerundivum), *-süz/-süz* (eyleyici ismi) ekleri kullanılarak genişletilebilir: *-ğuçı/-güçi, -ğuluq/-gülük, -ğüsüz/-güsüz*.

-maq/-mäk (eylem ismi, masdar, infinitive). Masdarla kurulan terkipler: *-maq/-mäk +bol-* veya *e(r)- 'istemek'*, *-maqçı/-mäkçi bol-* veya *e(r)- 'mak üzere olmak, istemek'*. Masdar *-liq/-lik* ekiyle de genişletilebilir: *-maqlıq/-mäklik* (eylem ismi)

Geniş zaman isim-fiili: *-r, -ar/-är, -ur/-ür*.

-mas/-mä geniş zamanın olumsuzu.

-miş/-miş. XV. yüzyıldan önceki Doğu Türkçesi metinlerinde sık sık rastlanan *-miş/-miş* ekli isim-fiil, Çağatay Türkçesinde hemen hemen her zaman çekimli fiil olarak kullanılır, isim-fiil fonksiyonu *-ğan/-gän* isim-fiiline aktarılmıştır (Eckmann, 1966, s. 133-141).

Bu tanımlarda *sıfat-fiil* eklerinin isim-fiil ekleriyle beraber *isim-fiil* terimiyle karşılandığını görülmektedir. Bunun sebebi, yukarıda Eraslan'ın *sıfat-fiil* tanımında izah ettiği gibi Türkçede isim ve sıfat ayrımının, Hind-Avrupa dillerinde olduğu gibi şekle dayanan bir ayrım değil kullanılış ve fonksiyona dayanan bir ayrım olmasındandır. Bunlara sıfat-fiil denmesinin sebebinin isim-fiillerin nesnelere geçici hareket vasıfları ile karşılayan isimler olduklarından kelime çeşidi olarak sıfat sayılabilmelerinden olduğunu belirtir. (1980, s. 3)

4. Çağatay Türkçesinde -GAy ekinin Sıfat-Fiil İşlevinde Kullanımı

Çağatay Türkçesinde -GAy ekinin sıfat-fiil işlevi üzerine dikkat çeken ilk bilim adamı Eraslan'dır. Eraslan, *-gay/-gey* eki için aslında şekil ve zaman eki olup gelecek zaman fiil çekimini kuran bu ekin, nadir olarak Çağatay Türkçesinde isim-fiil eki gibi kullanıldığını da belirtir ve *Nesâyimü'l-mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* adlı doktora tezi çalışmasında kullandığı nüshalardan biri olan İstanbul Üniversitesi nüshasında³ *-gay* ekinin sıfat-fiil görevinde kullanıldığını belirtmiştir. *dünyâ şohbetiğa giriftâr bolğaylarğa*

³ Bu nüsha, İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde müze kısmında muhafaza edilen ve Türkçe yazmalar arasında 4149 numara ile kayıtlı bulunan bir Nevâyî mecmuası içinde yer alan nüshadır (Eraslan, 1979, s. XLII).

serzeniş kılmağay “Dünya sohbetine giriftar **olanlara** serzeniş kılmayacak.” (Eraslan, 1979, s. 78).

Eker, tarihî Türk lehçelerinde genel olarak gelecek zaman işaretleyicisi olarak kullanılan -GAy ekinin, süreç içerisinde farklı işlev ve kullanımları da karşılar hâle geldiğini belirterek Çağatay Türkçesi metinlerinde “gelecek zaman”, “geniş zaman”, “gelecek zaman-istek kipi”, “istek kipi”, “emir kipi”, “şart kipi” işlevlerinde kullandığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra ekin birçok kullanımının da olduğunu belirterek buna göre; “gelecek zaman - gelecek zamanın hikâyesi” içerisinde “kabul etmeme, isyan”, “endişe, kaygı”, “inanmama, ikna olmama”, “beklenti”, “vazgeçme”, “şu anki durumun tersi”; “gelecek zaman - istek kipi” içerisinde “isteme, talep etme”; “istek kipi” içerisinde “dua”, “tavsiye”, “soru yoluyla yüklemdeki yargının tersini kastetme, kabul etmeme, inanmama”, “gerçekleşmemiş istek”, “gerçekleşmemiş istek, pişmanlık”; “emir kipi” içerisinde “mutlaka uyulması ve uygulanması gereken davranış, ilke”, geniş zaman - geniş zamanın hikâyesi içerisinde “soru yoluyla yüklemdeki yargının tersini kastetme, kabul etmeme, inanmama”, “ikna olmama”, “sıradan bir gerçeğe veya kabule işaret”, “mahiyeti ve sınırları belirleyememe”, “mübalağa etme”, “gerçekleşmemiş istek”, “tanımlama veya bilimsel tespit”, “betimleme yapma”, “yalvarma”, “tahmin” anlamlarının oluşturulmasında önemli rol oynadığını belirtmiştir (Eker, 2022, s. 1518). Eker’in belirttiği bu farklı işlev ve kullanımların yanı sıra, az da olsa bu ekin, sıfat-fiil görevinde de kullanıldığını görmekteyiz. Burada ortaya koyduğumuz örnekler, Çağatay Türkçesi döneminde -GAy ekinin nadir de olsa sıfat-fiil işleviyle kullanıldığını gösteren örneklerdir:

Klasik öncesi dönem metinlerinden *Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı* ve *Gedayî Dîvânı*’nda örnek tespit edilememiştir.

Lutfî Divanı’nda:

- gâznenġ bile her dem mening ħanımnı tökkil kim kirek

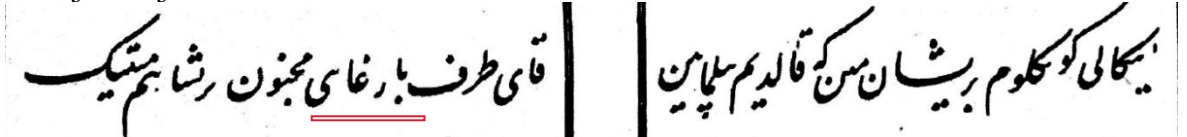
min tig kılıçdın *toymağay* ‘aşıkka sin tig kâtili (Karaağaç, 1997, s. 225; 307/5. beyit)⁴

“Bakışınla her an kanımı dök çünkü benim gibi kılıca *doymayan* aşığa senin gibi bir katil gerek.” (Bağcı, 2019, s. 353)

Klasik öncesi dönem metinlerinden olan *Lutfî Divanı*’nda bu ekin sıfat-fiil görevindeki kullanımı net bir şekilde tespit edilebilmektedir.

Klasik dönem metinlerinden seçtiğimiz eserlerde ise şu örnekleri tespit edilmiştir:

Hüseyin Baykara Divânı’nda:

(Yıldırım, 2010, s. 23a)

- itkeli könglüm perişân min ki kıldım bilmeyin

Kay taraf *barğannı* mecnûn-ı perişânım mining (Yıldırım, 2010, s. 118)

Yıldırım, eseri oluştururken sekiz nüsha ile karşılaştırarak ortak bir metin oluşturduğunu, bu nedenle metni oluştururken tam anlamıyla esas olarak alınan bir

⁴ Burada verilen örnek beyitler ve cümleler, yayınlarda verilen biçimiyle çalışmaya alınmıştır.

nüsha olmadığını belirtmiştir. Buna rağmen en geniş nüsha olmasından dolayı Fatih Kütüphanesi 3806 numarada kayıtlı nüshaya göre sıralama yapılmış ve genelde farklılıklar dipnot olarak Fatih Kütüphanesi nüshasına göre verildiğini belirtmiştir.⁵ (Yıldırım, 2002, s. III). Burada da *barğaynı* şeklinde okuyuşunu verdiği kelime için herhangi bir nüsha farkı göstermemiştir.

Argunşah ise yukarıda verilmiş olan metindeki ilgili beyti farklı bir nüshadan almış olsa gerek ki *barğaynı* şekilde değerlendirmiştir:

- Etkeli könlüm perişân mên ki kaldım bilmeyin

Kay taraf *barğaynı* mecnûn-ı perişânım mênin (Argunşah, 2014, s. 200)

“(Sevgili) benim gönlümü perişan ettiğinden beri, ben hangi tarafa **gideceğimi** bilmeden perişan bir deli gibi (öylece) kaldım.”

Bu beytin el yazmasında kelimedeki harf, nun (ن) değil de ye (ي) şeklinde görüldüğü için biz de burada *-gay* ekinin sıfat-fiil fonksiyonundaki kullanımını için değerlendirmeyi uygun gördük.

- la’lidin mü her zamân zâhir bolur şîrîn sözi

yoksa gül yafrağdın *bolğay* ‘iyân şekker müdür (Yıldırım, 2010, s. 80)

İlgili kelime için *bolğay*: *bolğan* F₁, F₂ şeklinde nüsha farkı verilmiştir.

“Sevgilinin kırmızı dudağından mı (kırmızı dudağı yüzünden mi) sözü her zaman tatlı görünür yoksa gül yafrağından **ortaya çıkan** şeker (yüzünden) midir?”

- könglünğ içre kim nihândur dimengiz iy düstlar

kim nihân *bolğan* köngülde könglüm algandur nihân (Yıldırım, 2010, s. 148)

“Ey dostlar, (senin) gönlünün içinde kim gizlidir diye sormayın; gönülde gizli olan gönlümü gizlice alandır.”

İlgili kelime için *bolğay*: *bolğan* F₁⁷ şeklinde nüsha farkı verilmiş olup diğer nüshada *-gay* ekiyle geçtiği not alınmıştır.

- iyledür kim zağm üze her yan çibin *kalğay* hüçüm

zâğlar kónsa bu kanlık cism-i ‘uryân üstine (Yıldırım, 2010, s. 182)

“Bu kanlı çıplak vücudun üstüne kargalar kónsa (âdeta) (bir) yaranın üzerine her taraftan **üşüşen** sineğe benzerler.”

Ali Şîr Nevâyî, *İlk Divan’ında*:

- Men kibi hecrğa *kalğay* iy vaşl

Her kişi bolmasa hursend sanğa (Özdarendeli, 2001, s. 159)

“Ey kavuşma! Benim gibi ayrılığı *yaşayan* herkes senden razı olmasa.”

- Sarğarıp kalmış havâdis kâciğa hicrân tûni

Bir sarığ kuş dik ki kündüz *kalğay* ol kuşlar ara (Özdarendeli, 2001, s. 169)

⁵ Yıldırım’ın kullandığını belirttiği sekiz nüsha: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. 1977, İstanbul’da Ayasofya Kütüphanesi 3911, Fatih Kütüphanesi 3806, Fatih Kütüphanesi 3807, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum Eserler 106, Topkapı Sarayı Enderun Kütüphanesi 2381, Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi 3913, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 2307 (Yıldırım, 2010, s. III).

⁶ F₁ Fatih Kütüphanesi (3806) Nüshası, F₂ Fatih Kütüphanesi (3807) Nüshası.

⁷ F₁ Fatih Kütüphanesi (3806) Nüshasında bolğan şeklindedir.

“Gündüz kuşların arasında **kalan** sarı kuş (baykuş) gibi ayrılık gecesinde olayların çam ağacında (olayların darbesiyle, etkisiyle) sararıp kaldım.”

Bedâyi ‘u’l-Vasa’f’ta:

- Ol *yaşunğay* zulmet içre bu felekden inmegey

Körseler hattı u lebingñi nâ-gehân Hızır u Mesih (Türkay, 1988, s. 85)

“Hızır ve Mesih, o karanlık içine *gizlenen* ayva tüylerini ve dudağını görseler (gördükleri zaman) bu felekten inmezler.”

- Bardı ol kim sindin *ayrılğay* köngül tâ cānı bar

Cevrünge koydum köngül kıl ança kim imkânı bar (Türkay, 1988, s. 159)

İlgili kelime Topkapı/Revan nüshasında *ayrılğay*: Bayazıt/Ayasofya nüshasında *ayrılğan* şeklindedir.

“Canı olan gönlün canı senden ayrılınca gitti. Cevrine gönül koydum. İmkânı varken bunu düzelt.”

- Özni köngül şahıfesidin *mahv kılmağan*

Tapmas vukûf nükte-i esrâr-ı “men ‘aref⁸” (Türkay, 1988, s. 253)

Bayte kelimenin *-ğan* sıfat-fiili şeklinin alındığı ama diğer nüshada bu kelimenin *-ğay*’lı biçiminin yer aldığı görülmektedir: Topkapı/Revan nüshası *kılmağan*: Bayazıt/Ayasofya nüshası *kılmağay*

“Kendi gönül sayfasını *mahv etmeyen*, *men aref*in sırlarının inceliğinden haberdar olmaz.”

- Kâtil közüngê etrafıda müjgân çikiptür iyle şaf

Kim katl iter hengâmede *kılğay* hücum il her taraf (Türkay, 1988, s. 256)

Kelime Topkapı/Revan nüshası *kılğay*: Bayazıt/Ayasofya nüshası *kılğan* şeklindedir.

“Katil gözünün etrafındaki kirpikler, savaşta her tarafa *hücum eden* insanlar gibi saf çekmişlerdir (sıralanmıştır).”

- Rahmsız *bolğan* köngül küffâr-ı Hayber köngli dik

Mümkün irmes bolmağ ol şüh-ı sitem-ger köngli dik (Türkay, 1988, s. 282)

Türkay, kelimenin sıfat anlamı uygun düştüğü için metni kurarken *-ğan*’lı yapıyı tercih etmiştir. Kelimenin diğer nüshadaki *-GAy*’lı biçim ise nüsha farkı olarak verilmiştir: Topkapı/Revan nüshası *bolğan*: Bayazıt/Ayasofya nüshası *bolğay*.

“Hayber kafirlerinin gönlü gibi acımasız **olan** gönlün, o aşığını üzen, şuh sevgilinin gönlü gibi olması mümkün değildir.”

- Hecriñg küni her yılça vü her sa’âtin bir ayça bil

Hayret maħalli *bolmağay* on ikki ay ger bolsa yıl (Türkay, 1988, s. 311)

İlgili kelime, Topkapı/Revan nüshasında *bolmağan*: Bayazıt/Ayasofya nüshası, Süleymaniye/Fatih nüshası ve Taşkent nüshasında (yayınında) *bolmağay* şeklindedir.

⁸ Men ‘aref. Men ‘arefe nefsehu fekad ‘arefe Rabbehu “Kendini bilen Allah’ını bilir” hadisinin kısaltılmışı.” (Türkay, 1988, s. 931).

“On iki ay olmasına hayret edilmeyen yıl gibi ayrılık gününün bir yıl kadar, ayrılık saatinin ise ay kadar olduğunu bil, kabul et.”

- Sirişkim la‘li âteş-nâk ü haţţ-ı müşg-bâridin

Çıkarıdı dūd cänninġ ot **tutaşkan** rüzgârıdın (Türkay, 1988, s. 382)

İlgili kelimenin metinde sıfat-fiil kullanımlı yapısı tercih edilmiştir. Ancak kelimenin diğer nüshada -ğay/lı yapıda olduğu görülmektedir: Topkapı/Revan nüshası *tutaşkan*: Süleymaniye/Fatih nüshası *çıkarğay*.

“Göz yaşımın kırmızısı, ateşli ve mis kokular yayan ayva tüyünden canın ateş **tutuşturuğu** zamanki gibi duman çıkardı.”

- Kökergen dâğıdır ġam taşlarınınġ haste cismimde

Kuruġ şâh üzre çıрмаşıp **açılğay** nülüfer her yan (Türkay, 1988, s. 411)

Kelimenin nüsha farkı şu şekilde verilmiştir: Topkapı/Revan nüshası *açılğay*: Süleymaniye/Fatih nüshası *açılğan*.

“Hasta vücudumda ġam taşlarının açtığı yeşil yaralar, kuru dal üzerinde her yana dolaşan nilüfer gibidir.”

- İy Nevâyî ‘işğ eţvârını hıfz iyley **digen**

Barça işni terk itip kılsun bizinġ dīvännü hıfz (Türkay, 1988, s. 236)

Burada da yine -gen sıfat-fiil ekinin diğer nüshada -gey şeklinde olduğu görülmektedir: Topkapı/Revan nüshası *digen*: Bayazıt/Ayasofya nüshası *digey*.

“Ey Nevai, aşk tavırlarını ezberleyeyim **diyen** (kişi) bütün işini terk edip bizim divanı ezberlesin.”

- Şubh kim bülbül maķâm-ı râst **tüzgen** serv üze

Bezm için tut sin dağı bu serv ayağında maķâm (Türkay, 1988, s. 328)

Metinde -gen sıfat-fiili ile verildiğini gördüğümüz bu kelimenin diğer nüshada yine -gey şeklinde yer aldığı görülmektedir: Topkapı/Revan nüshası *tüzgen*: Bayazıt/Ayasofya nüshası *tüzgey*.

“Sabah vakti servi üzerinde rast makamı **düzen** bülbül (gibi) bu servin ayağında sohbet meclisi için sen de makam tut.”

- Kıyaş külbemge ingendin mańġa yüz kıtla hoşraķdur

Kara şâmımnı rüşen **iylegen** şem ‘-i şeb-istânım (Türkay, 1988, s. 334)

Yine Topkapı nüshasında -gen biçimin tercih edildiği ama Bayazıt nüshasında kelimenin -gey/lı yapıda olduğu görülmektedir: Topkapı/Revan nüshası *iylegen*: Bayazıt/Ayasofya nüshası *iylegey*

“Kara akşamımı **aydınlatan** ay, bana kulübeme inen güneşten yüz defa daha güzeldir.”

- Mu‘teber irmes eger zerķ ehli köp **tökken** sirişk

Kim müşâ‘bid az direm istep ferāvân yıġlağay (Türkay, 1988, s. 495)

Burada da yine -GAy/lı yapının nüsha farkı olarak verildiği görülmektedir: Topkapı/Revan nüshası *tökken*: *tökkey*⁹

⁹ Nüshası belirtilmemiştir.

“Hokkabaz az akçe isteyip (az miktardaki paraya karşılığında bile) çok ağladığından riya sahiplerinin (de) çok gözyaşı *dökenleri* güvenilir değildir.”

Fevāyidü'l-Kiber'de:

- Vaşl şubhıdın tiler-min andak *itkey* şām-ı hecr

Kim yüzige tapmağay kıymağka müşkîn-hâl şubh (108. Gazel, 5. Beyit)

Revan nüshası *itkey*: Paris nüshası *itken* (Kaya, 1989, s. 105)

Burada Paris nüshasında *it-* fiilindeki *-key* ekinin Paris nüshasında *-ken* biçiminde olduğu belirtilmiştir.

“Kavuşma sabahından, ayrılık akşamını **hazırlayan** sabahın, yüzüne kara ben koyma fırsatını bulmamasını dilerim.”

Mahbûbü'l-Kulûb'de:

- Nefy kelimesi bile ki lâ-ilâhe *bolğay* gayrını unutmağdur ve işbât kelimesi bile ki illâallah *bolğay* könlüni avutmağdur ve meşğul tutmağdur (Ölmez, 1993, s. 134, P1-25a, 12).

“İlâh yoktur demek **olan** ‘inkar etme’ kelimesi ile kast edilen başkasını unutmaktır, ‘Sadece Allah vardır’ demek **olan** ispat kelimesi ile gönlü avutmaktır ve meşgul etmektir.”

- ‘Âlim ki câhilni muğâbeleğa kiltürüp ilzâm kıлмаğı **heves bolğay** anıñ öziğe uşbu ihânet oğ bes bolğay (Ölmez, 1993, s. 296, P1-91a, 4-5)

“Cahili karşısına alıp susturmaya **heves eden** alimin kendisine yaptığı bu ihanet yeterli olur.”

Hâlât-ı Pehlevan Muhammed “Risâlesi”nde:

- Bâ-vücûd ol ki öz fennide ki kuştî *bolğay* ve şöhreti kim ol ism biledür ve ança yek-fenlîğ ve merd-¹² efgenlîğ, küçük yaşlîğ irkende kim şâgird-i kuştî-gîr irkendür ve bu fenni verziş kılor irkendür. (Eraslan, 1977, s. 103)

Dipnotta *k. bolğay* yerine Revan nüshasında *k. bolgen/* ve şöhreti şeklinde nüsha farkı olduğu belirtilmiştir.

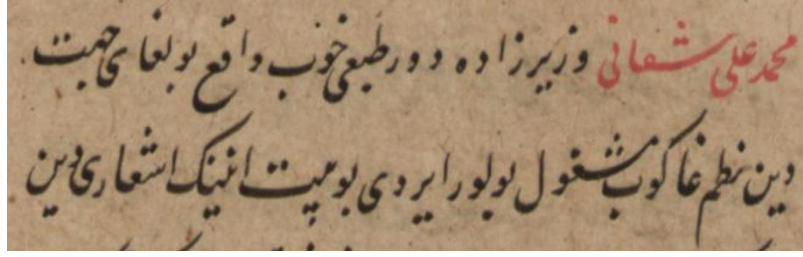
“Kendi maharetiyle/bilgisiyle güreşçi olan ve şöhreti bu isimle yayılmış olan, küçük yaşta olmasına rağmen ihtisas sahibi ve adamları yere yıkma yetisine sahip olan kişi pehlivan çırağıdır ve (o) bu ilim ile uğraşır/çalışır.”

Mecalisü'n-Nefa'is metni çalışmalarında:

Vahit Türk, *-ğay/-gey* ekinin bir örnekte *-duğundan* anlamında isim-fiil olarak kullanıldığını belirtmiştir (Türk, 1990, s. 227). Çalışmasını yaparken tenkitli metin olarak değil tek nüsha üzerinden “İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar, nu. 841’de kayıtlı, H. 942-M.1535-1536 tarihinde Burhân b. Zeyni’l-Hvâfi¹⁰ tarafından istinsah edilen” nüshayı incelediğini belirtmiştir (Türk, 1990, s. X)¹¹

¹⁰ Çalışmada Burhan b. Zeynü’l-hakî olarak kaydedilmiştir (Türk, 1990, s. X).

¹¹ Buna ek olarak çalışma sırasında Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nu. 2045, Carullah Efendi nu. 1573, Es’ad Efendi Bölümü nu. 1675, Fatih 4056/18 külliyyat 659-691 arası ve Kılıç Ali Paşa Bölümü nu. 781/2 numarada kayıtlı olan 5 nüsha ile de karşılaştırdığını belirtmiştir (Türk, 1990, s. XI).

- tab'ı hüb vâkı' *bolğay* cihetdin nazmğa köp meşğul bolur irdi (12B/6-7)

"Güzel yaratılışlı olduğundan nazımla çok meşgul olurdu."

Saadettin Özçelik *Mecalisu'n-Nefa'is* metnini çalışırken Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa 800/2 numaradaki nüshayı (S nüshası) esas olarak kullandığını, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 841 numaradaki nüshanın farklılıklarını ise sayfa altlarında gösterdiğini belirtmiştir (Özçelik, 1986, s. VIII) Buna göre S nüshasında metindeki ilgili kelimeyi *bolğan* olarak okumuştur:

Tab'ı hüb vâkı' *bolğan* cihetdin nazmğa köp meşğul bolur irdi (Özçelik, 1986, s. 16; S 51a).

Dipnotta *bolğan cihetdin*'in İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 841 numaradaki nüshada *bolğay cihetdin* şeklinde olduğunu nüsha farkı olarak vermiştir.

Kemal Eraslan ise *Mecâlisu'n-Nefâyis* metni için Özbekistan İlimler Akademisi A. S. Puşkin namındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsü yayınlarından Taşkent 1961 baskından faydalandığını belirtmiştir (Eraslan, 2015, s. XXXIV). Bu çalışmada da ilgili ek -ğan şeklinde okunmuştur:

Tab'ı hüb vâkı' *bolğan* cihetdin nazmğa köp meşğul bolur irdi (Eraslan, 2015, s. 20; T 21)

Sedd-i İskenderî'de:

- öküş nakışlar birle çarh-ı kebüd

*körünge*n bile nâzırığa ni sūd

*körünge*n'in Süleymaniye nüshasında *körüngey* biçiminde olduğu belirtilmiştir (Tören, 2001, s. 398, 5245. Beyit)

"Mavi gökyüzünün çok nakışlar ile **görünmesinin** ona bakana ne faydası vardır."

Seb'a-i Seyyâre'de:

- deşt üzre gazâl-i müşkîn-bū

lâle vü sebze üzre *kılğan* hū (Tural, 2015, s. 148; 1148. Beyit)

kılğan'ın Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kit. 4056/10 no.'da kayıtlı olan nüsha *kılğay* olduğu belirtilmiştir.

"Lale ve çimen üzerinde 'Hu' **diyen** (ve) çöl üzerinde misk gibi kokan ahu"

- hâlî *bolğay* üçün nazardın güm

kalmayın közleri ara merdüm (Tural, 2015, s. 167; 1394. Beyit)

bolğay, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kit. 4056/10 no.'da kayıtlı olan nüshada *bolğan* olduğu belirtilmiştir.

"Yalnız **olan** (kişi) gözlerinin içinde gözbebeği olmayan bakıştan yoksun kişi gibidir."

- kim anıñg dèk süheyl-i seyyāre
çarh zulmidin *olğay* āvāre

olğay'ın Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kit. 4056/10 no.'da kayıtlı olan nüshada *olğan* olduğu belirtilmiştir (Tural, 2015, s. 323; 3512. Beyit)

"Felek zulmüden **uzaklaşan** (kişi) Süheyl gezegeni gibidir."

Bâbürnâme' de:

- *Haydarâbad*_{289b} (5) Geçeler uyqudın *oyğanğaylarğa* üç gerī¹², yā tört geriniñ kaqqan (6) üni kelse edi, ma'lüm bolmas edi, kim ikinci pahar mudur, yā üçünçi pahar mudur.

oyğanğaylarğa: Elphinstone nüshası *oykanğanlarğa* (Şen, 1993, s. 211)¹³

"Geceleyin uykudan *uyanalarca* üç veya dört *geri* için vurulan ses işitilince ikinci veya üçüncü *peherden* hangisi olduğu anlaşılmazdı." (Arat, 1987, s. 328)

Burada *-ğay*'ın üstüne gelen çoğul eki ve yönelme hâl eki onun fiilimsi şeklinde kullanıldığını gösteren en açık örneklerden biridir.¹⁴

- Tañlası dīvān *tarqağandın* soñ, sayrğa atlanıp, kemege kirip, (8) 'araq içildi (Şen, 1993, s. 130; 227a-7)

Burada metin kuruluşunda *-ğan*'lı yapı tercih edilmesine rağmen eserin ikinci nüshasında ilgili kelimenin *-ğay* ekiyle yer aldığı ve kelimenin yine bir fiilimsi gibi hâl ekiyle kullanıldığı görülmektedir: Elphinstone nüshasında *tarqağandın*: Haydarâbad nüshasında *tarqağaydın*

"Ertesi gün, divan **dağıldıktan** sonra, gezmeğe çıkarak, bir gemide rakı içildi." (Arat, 1987, s. 255)¹⁵

¹² *Babür-nâme*'de *geri* ve *peher*'in anlamları şu şekilde izah edilmiştir: "Hindliler ise gece ve gündüzü altmışa taksim edip, her birine-*geri*; gece ve gündüzü ayrı-ayrı dörde taksim edip, her birine *-peher* demişlerdir ki, farsçası *pâs* oluyor." (Arat, 1987, s. 327).

¹³ Şen, metni ortaya koyarken elinde ikisi el yazması ve biri basma olmak üzere üç nüshanın fotokopisi olduğunu belirtmiş ve bunlardan en mükemmelinin Haydarâbad nüshası olduğu için de metin tertibinde onu esas aldıklarını söylemiştir. Diğer iki nüshadan biri olan Elphinstone nüshasını tenkitli metni oluşturmak için kullandığını ama Kazan nüshasının ise derleme bir nüshadan elde edilmiş basma bir nüsha olması, dil ve imla bakımından farklı hususiyetler göstermesi sebebiyle zorunlu hâller dışında metin için almayarak nüsha farklarının belirtilmediğini eklemiştir (Şen, 1993, s. IV-V).

¹⁴ Thackston'ın çalışmasında ise ilgili ekin *-ğan* olarak aktarıldığını görmekteyiz. Kelime ile ilgili herhangi bir not yazılmamıştır: Keçälär uyqudın *oyğanğanlarğa* üç garī ya tört garining qaqqan üni kelsä edi, ma'lüm bolmas edi kim ikinci pahar mu dur ya üçünçi pahar mu dur. "Those who woke up during the night and heard the sound of three or four *gharis* being struck did not know whether it was the second or the third watch." (Gece **uyanalar** ve üç ya da dört *geri*'nin vurulduğunu duyanlar, bunun ikinci mi yoksa üçüncü saat mi olduğunu bilmiyorlardı.) (Thackston, 1993, III. Cilt, s. 621)

Eiji Mano, yayınladığı çalışmada ilgili kelimeyi لار غا اويغان غان# şeklinde vermiştir ve kelimenin arasına koyduğu # sembolü ile burada bir düzeltme yaptığını göstermiştir, ancak herhangi bir dipnot eklememiştir (Mano, 1995, C I, s. 465).

¹⁵ Thackston burada ilgili kelimenin yanlış noktalandığını belirtmiştir: Tanglası dīvān *tarqağandın** song sayrğa atlanıp kemägä kirip 'araq içildi. "The next morning after leaving the divan, we mounted for an excursion, got on a boat and drank spirits. (Ertesi sabah divandan ayrıldıktan sonra bir geziye çıktık, bir gemiye bindik ve alkollü içki içildi.)" (Thackston, 1993, II. Cilt, s. 481) *tarqağandın** şeklinde verdiği kelime için "misdotted in the text as تارقا غايدین" (metinde *tarqağaydın* olarak yanlış noktalanmıştır) şeklinde not yazmıştır. (Thackston, 1993, III. Cilt, s. 822).

- Se-şanba günü, aynıñ beşide Derviş Muḥammad Fazlî bile (5) Ḥusravnuñ nökerin tilep, Ḥuseyn alılganda kısqalık **qılğanlarınıñ** keyfiyyatın sorup (6) töre müçeleridin hürettük (Şen, 1993, s. 146; 240a 4-6)

Eserin Haydarâbad nüshasında kelimenin *ğay*’lı biçimi yer almaktadır. İlgili yapının üzerine çokluk eki ve ilgi hâl ekinin geldiği görülmektedir: Elphinstone nüshasında **qılğanlarınıñ**: Haydarâbad nüshasında **qılğaylarınıñ**

“Salı günü, ayın beşinde, Derviş Muhammed Fazlî ile Husrev’in nökerini çağırarak, Hüseyin tutulduğu zaman, **alçaklık etmelerinin** sebebini sorup, rütbe ve imtiyazlarını ellerinden aldık.” (Arat, 1987, s. 270)¹⁶

Çağatayca Taberî Tarihî’nde:

- (60a-9) Ayttı: Siz bilen këlgey-siz ve yol kësgey-siz ve **tilegeynğizni** alğay-siz ve el arasında olturğan bolğay-siz, münker işi qılmanğ.

“Dedi: Siz birlikte gelin, yol kesin, **dilediğinizi** alın ve halk arasında oturduğunuzda, caiz olmayan işler yapmayın.”

Özdemir, burada bu ekin sıfat-fiil görevindeki kullanımını tespit etmiştir. Bu konuda “Çağatay Türkçesinde daha önce sıfat-fiil görevinde kullanıldığı tespit edilmeyen /-GAY/ ekinin metinde bir kez sıfat-fiil görevinde kullanıldığı görülmektedir: **tilegeynğizni** (تیلانگایگیزنی) **alğay-siz**.” (Özdemir, 2015, s. 308) diyerek bu kullanımı örneklendirmiştir. Tabi burada özellikle metnin nesir olması ve -GAY ekinin üzerine gelen 2. çoğul şahıs iyelik ve belirtme ekleri onun zaman eki olmadığı net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Zafer-nâme-i Emir Temür’de:

- Ḥalâyık, anıng yaman **qılğaydın** feryâdқа kældiler (005b-10) (Kik, 2014, s. 84)

“İnsanlar, onun kötülük edeceğinden (korkup/endişelenip) feryat ettiler.”

Burada -ğay ekinin +dın durum ekini alması onun bir sıfat-fiil olarak kullanıldığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Klasik sonrası dönem eserlerinde:

Şecere-yi Türk’te:

- Kıyanıñ ma’nası seylî ki tağdın küç birlen kelgen yıldam kıyığa **kelgen** (Ölmez, 2021, s. 56; 32/11)

Burada yine ilgili kelimenin -gey’li biçiminin nüsha farkı olarak verildiğini görmekteyiz: Göttingen Üniversitesi kütüphanesi 8° 22 Turc Orient 163 (G1) **kelgen**: 8°Cod. Ms. Turc 46 (G2) **kelgey**

“Kıyan’ın anlamı ‘dağdan güçlü bir biçimde gelen, hızla **akan** sel’dir.” (Ölmez, 2021, s. 243)

¹⁶ Thackston burada ilgili eki yine -ğay yerine -ğan şeklinde vermiştir: Sişamba küni aynıng beşidâ Darveş Muḥammad Faḍlî bilâ Xusrawning nökerin tilâp Ḥusayn alılganda kısqalıq **qılğanlarınñ** kayfiyyatın sorup törâ-möçälâridin urattuk. “On Tuesday the 5th [August 2] we summoned Darwesh-Muhammad Fazli and Khusraw’s servant, held an enquiry into those who had failed when Husayn was taken, and stripped them of their rank and station. (5 Ağustos Salı günü [2 Ağustos] Derviş Muhammed Fazlî’yı ve Hüseyin’in hizmetkarını çağırarak, Hüseyin alındığında başarısız olanları soruşturduk ve rütbelerini ve mevkilerini ellerinden aldık. (Thackston, 1993, II. Cilt, s. 511)

Eiji Mano da Thackston’ın çalışmasında olduğu gibi kelimedeki ilgili eki -ğan şeklinde vermiştir (Mano, 1995, I. Cilt, s. 380).

- Dîn Muhammed Hân teñ boldı anıñ üçün barıp Kazvînde (17) Şâh Tahmasbnı kördi taķı altı ay turdı bu ümîdge barıp erdi kim Abiverd(18)ni kayta *bêrgey* (Ölmez, 2021, s. 169; 200/17)

8°Cod. Ms. Turc 46 (G2) *kayta bêrgey*: Göttingen Üniversitesi kütüphanesi 8° 22 Turc Orient 163 (G1) *kayda bêrgey*

“Din Muhammed Han bu durumdan sıkıldığı için gidip Kazvin’de Şah Tahmasb’ı gördü ve altı ay orada kaldı, Abiverd’in kendisine **geri verileceğini** umuyordu.” (Ölmez, 2021, s. 358)

Ebulgazi Bahadır Han’ın Şecere-yi Terākime’sinde ise çalışmamıza örnek teşkil edecek bir yapı tespit edilememiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren tespit edilmiş olan sıfat-fiil ekleri arasında gösterilmeyen, Çağatay Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan -GAy ekinin, yine Çağatay Türkçesi dönemindeki metinlerde sıfat-fiil görevindeki kullanımı incelenmiştir. Çalışmamızda klasik öncesi dönem metinlerinden *Mevlânâ Sekkâkî Dîvanı*, *Lutfî Divanı*, *Gedayî Dîvânı*; klasik dönem metinlerinden *Hüseyin Baykara Divânı*, *İlk Divan*, *Bedâyi’u’l-Vasat*, *Fevâiyidü’l-Kiber*, *Mahbûbü’l-Kulûb*, *Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesi*, *Mecalisu’n-Nefa’is*, *Sedd-i İskenderî*, *Seb’a-i Seyyâre*, *Bâbürnâme*, *Çağatayca Taberî Tarihi*, *Zafer-nâme-i Emir Temür*; klasik sonrası dönem metinlerinden *Şecere-yi Türk* ve *Şecere-yi Terākime* taranmıştır. Kimi karşılaştırmalı metin çalışmalarda -GAN sıfat-fiil ekini alan kelimenin bazı nüshalarda -GAy ekiyle yer aldığı tespit edilmiştir. Nüshalarda -GAy’lı şekillerin olması istinsah edenin dilinden kaynaklanabileceğinden bir tür ağız farklılığı söz konusu olabilir. Özellikle tarama sırasında -GAy ekinin tıpkı sıfat-fiiller gibi üzerine durum eki aldığı örnekler görülmektedir. Bu da ekin bu yapılarda zaman eki olarak kullanılmadığını fiilin isimleştiğini açıkça göstermektedir: *Nesâyimü’l-mahabbe min Şemâyimi’l-Fütüvve’de* “giriftâr bolğaylarğa”, *Bâbürnâme’de* “uykudın oyğangaylarğa”; “Tañlası dîvân tarķağaydın”; “kışkalıķ kılğaylarnıñ”, *Çağatayca Taberî Tarihi’nde* “tilegeynğizni”, *Zafer-nâme-i Emir Temür’de* “anınğ yaman kılğaydın” gibi. Çalışmamızda klasik öncesi dönem metinlerinden *Mevlânâ Sekkâkî Dîvanı* ve *Gedayî Dîvânı’nda* ve klasik dönem metinlerden olan *Ebulgazi Bahadır Han’ın Şecere-yi Terākime’sinde* çalışmamıza örnek teşkil edecek bir yapı tespit edilememesine rağmen klasik dönem metinlerden çokça örnek sunulmuştur. Taranacak eser sayının artırılması ile örneklerin çoğalacağı muhakkaktır. Daha sonra yapılacak çalışmalarda ekin bu fonksiyonuna dikkat edilmesi ile birlikte bu ekin de Çağatayca dilbilgisi kitaplarında sıfat-fiiller kategorisinde az da olsa örneğinin tespit edildiğinin sunulması ekin bu işlevinin de olduğu alanla ilgili çalışanların, araştırmacıların ve okurların bilgisine sunulmuş olacaktır.

Kaynakça

- Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bağci, S. (2019). *Lutfî Divanı’nın Türkiye Türkçesine Aktarımı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bodrogligeti, András J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa, Languages of the World/Materials 155.
- Eckmann, J. (1962). *Çağataycada İsim-Fiiller*. *TDAY-Belleten*, X, 51-60.

- Eckmann, J. (1966). *Chagatay Manual*. Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series.
- Eker, Ü. (2022). Çağatay Türkçesi Metinlerinde -GAy Eki ve İşlevleri. 14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (20-22 Ekim 2022/Alanya) Bildiri Kitabı. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınları: 1518-1528.
- Eraslan, K. (1979). 'Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2731.
- Eraslan, K. (1977). Alî Şîr Nevâyî'nin 'Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesi'. *Journal of Turkology*, 19, 99-164.
- Eraslan, K. (1999). *Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2015). *Mecâlisü'n-Nefâyis I-II Giriş, Metin, Çeviri ve Notlar*. (Farsça Çeviri: A. Naci Tokmak). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem Uçar, F. M. (2015). *Gedayî Dîvânı İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İmer, K. - vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, Ö. (1989). *Ali Şîr Nevâyî Fevâ'idü'l-Kiber (İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Kaya, Ö. (1996). 'Âlî Şîr Nevâyî Fevâ'idü'l-Kiber. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kik, A. (2014). *Zafer-nâme-i Emir Temür, Muhammed Ali Bin Derviş Ali-yi Buharî (İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mano, E. (1995). *Zahîr al-Dîn Muḥammad Bābur: Bābur-Nāma (Vaḳāyi')*. *Critical Edition Based on Four Chaghatay Texts with Introduction and Notes*. Kyoto-Syokado.
- Ölmez, Z. K. (1993). *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Ölmez, Z. (Haz.). (2003). *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*. İstanbul: Kebikeç Yayıncılık.
- Ölmez, Z. (2020). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-yi Terākime*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ölmez, Z. (2021). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-yi Türk (Türk'ün Soyağacı) Metin-Çeviri-Tıpkıbasım*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Özçelik, S. (1986). *Ali Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâyis*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Özdarendeli, N. (2001). *Ali Şîr Nevâyî, İlk Divan, İnceleme-Metin-Dizin*. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.

- Özdemir, H. (2015). *Çağatayca Taberî Tarihi (Tarih-nâme) (60a-119b) İnceleme-Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Steingass, F. (1892). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.
- Şen, M. (1993). *Bâburname, Giriş-Metin (Kâbil ve Hindistan Bölümleri)-Açıklamalı Dizin*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tekin, T. (2003). *Orhun Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Thackston, W. M. (1993). *Zahiruddin Muhammed Babur Mirza, Baburnama, Part One: Fergana and Transoxiana, Part Two: Kabul, Part Three: Hindustan, Çağatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation*. Harvard University.
- Tören, H. (1990). *'Ali Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderî (Metin- İnceleme-Dizin)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Tören, H. (2001). *'Alî Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tural, G. (1993). *'Alî Şîr Nevâyî, Seb'a-i Seyyâre (Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Tural, G. (2015). *Emîr Nizâmu'd-dîn 'Alî Şēr-i Nevâyî, Seb'a-yi Seyyâr [Yedi Gezegen] Giriş-Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkay, K. (1988). *Ali Şîr Nevâyî Bedâyi'u'l-Vasat (İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük web sitesi: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 14.08.2023
- Türk, V. (1990). *Mecalisü'n-Nefâ'is (Metin-İnceleme) 2 Cilt*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Yıldırım, T. (2002). *Hüseyin Baykara Divanı (Metin-İnceleme-Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Yıldırım, T. (2010). *Hüseyin Baykara Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Hat Yayınevi.